

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ КОМЕРЦІЙНОГО ГОСПОДАРЮВАННЯ (ПІДПРИЄМНИЦТВА)

Розглянуто окремі теоретично-практичні питання трансформації відносин власності й формування на їх основі підприємницьких структур, відображено переваги малого і середнього бізнесу в сучасній економіці.

Ключові слова: роздержавлення і приватизація, великі, середні, малі підприємства, комунальна власність.

Ефективний розвиток економіки в Україні вимагає докорінної реорганізації сфери господарювання, підвищення ефективності її функціонування. Вирішення цього надзвичайно складного, але безальтернативного для життєдіяльності держави завдання є неможливим без глибокого реформування відносин власності. Адже саме у власності криються глибинний мотивний інтерес суб'єктів господарювання до оптимізації структури й ефективності господарської діяльності.

У цьому контексті можна згадати, які великі надії в кінці 80-х початку 90-х років минулого століття поклалися на ринок, який бачився єдиним спасінням від збанкрутілої системи адміністративно-командної економіки. Однак реалії життя показали, що в ринкових відносинах і глобальному роздержавленні й приватизації не все просто й однозначно.

Почнемо з того, що саме «ринок» — складна категорія і не лише за структурою, бо вбирає в себе фінансовий ринок, ринок капіталів, ринок продукції, ринок праці, валютний ринок і т. д., але й за глибиною свого змісту. Як спосіб господарювання, ринок, по-перше, заснований на еквівалентному обміні між виробником і споживачем із підпорядкуванням першого запиту другого [1, с. 11], по-друге, оскільки кожен суб'єкт, як правило, виступає й у ролі виробника, й у ролі споживача, така система відносин створює підґрунтя для забезпечення рівноправності між ними. Більш того, це є надзвичайно важливим для нашого суспільства, що

звільнилося від тоталітаризму. Якщо розглядати неринкову й ринкову системи з точки зору примату різних прав людини, то планова економіка будується на певному приматі соціально-економічних прав над політичними і громадськими, а ринкова — навпаки.

Разом із тим необхідно пам'ятати, що свобода дій контрагентів в умовах ринкової економіки не є абсолютною, як це силкуються довести окремі автори. Вона, як і в будь-якій іншій економічній системі, обмежена. В усіх сучасних розвинених країнах діє принцип активного, передусім, державного регулювання ринку. З цією метою широко використовуються законодавчо оформлені інструменти — державні програми, цінова, фінансово-кредитна, грошова системи, антимонопольні заходи [2, с. 91]. Та основою основ цього розгалуженого й чітко діючого ринкового механізму виступає багатоманітність і рівноправність форм власності і на цій основі різних видів і організаційно-правових форм господарювання.

За часів СРСР тотальне одержавлення всього у країні призвело, по суті, до формального усупільнення в загальнодержавному масштабі, котре вступило в глибоке протиріччя з об'єктивною необхідністю активації суб'єктів господарських відносин.

Для того, щоб розвивався ринок із його специфічним механізмом — конкуренцією, потрібно було перейти від загальнодержавного господарювання, суб'єктом якого здебільшого виступає держава в особі її органів — міністерств і

© В. І. Ярема, В. В. Манзюк, 2013

відомств, до багатоманітності форм власності та форм господарювання, від моносуб'єктивності господаря — держави, до багатосуб'єктивності відносин власності та відносин господарювання, а отже, і наявності величезної кількості самостійних, економічно відособлених і, що особливо важливо, підприємливих, ініціативних товаровиробників. Єдиним шляхом реалізації цього завдання є роздержавлення власності. Як переконує світовий досвід, це загальноекономічний процес. Його пройшли, а в окремих випадках проходять і сьогодні багато країн, у тому числі й високо розвинуті.

Державна власність у західних країнах, що особливо зросла під час другої світової війни, у перші повоєнні роки становила 10 % у США, 4 % у Франції й навіть 50 % у Швейцарії. На цій основі розвинулося активне державне втручання в господарську діяльність, теоретичне обґрунтування якого дав Дж. М. Кейнс. Однак наприкінці 60-х років — на початку 70-х років стало ясно, що перебільшення регулюючої ролі держави має й негативний бік. Проявилось це передусім в обмеженні особистої свободи, а отже й підприємницької ініціативи, в розширенні патерналістських тенденцій. У кінцевому підсумку далі очевиднішим ставало гальмування соціально-економічного і науково-технічного поступу. Тому не є випадковістю, що у провідних капіталістичних країнах, і передусім у США та Англії, почалися активні процеси денационалізації. Особливо рішучих кроків в цьому напрямку було вжито урядом М. Тетчер в Англії, де протягом 70-х — 80-х років приватизовано, тобто передано головним чином у приватні руки, більш як третину приватної власності.

Якщо говорити про Україну, то широкомасштабне роздержавлення уже проведено, особливо в 90-і роки. Цей процес проводиться й сьогодні, про що свідчить розроблена нова програма приватизації державного майна. Так, 31 січня 2012 р. Президент України підписав Закон «Про державну програму приватизації», який ухвалила Верховна Рада 13 січня. Згідно із програмою передбачено зменшити частку державного сектора економіки на протязі 2012–2014 рр. з 37 % до 25–30 %. При цьому слід наголосити, що програма передбачає завершення процесу приватизації, який триває в Україні 20 років. Тут цікавим є те, що поряд з великою приватизацією, а це, насамперед, продаж «Укртелекому», «Київенерго» та ін., передбачено продаж у другому півріччі 2012–2013 рр. малих і середніх підприємств.

Таким чином, відмітною рисою роздержавлення, приватизації й демонополізації економіки в цілому в нашій країні є те, що вони мають усунути деформації в усупільненні, привести його до реального рівня, що диктується сучасними продуктивними силами. Водночас необхідно враховувати об'єктивні тенденції зміни організаційно-економічної структури сфери господарювання, які зумовлені сучасною науково-технічною революцією, переходом економічно-сильних країн у постіндустріальну стадію суспільного поступу, звичайно, із врахуванням нашого відставання. Тому тут не може бути механічного копіювання чужого, хай і позитивного досвіду. Необхідне творче застосування його в конкретних, з врахуванням реалізації сьогодення і прогнозів на майбутнє. Зокрема, не лише було б керівництву держави, яке відповідальне за стратегію економічного розвитку України, розробляючи власні моделі економіки, враховувати досить песимістичний вердикт Всесвітнього економічного форуму у Швейцарському Давосі наприкінці січня 2012 р., що в нинішньому форматі капіталістична система значною мірою себе віджила, а за прогнозами Д. Рубінштейна, у західній моделі вільного ринку залишилося три-чотири роки.

Отже, можна стверджувати, що роздержавлення — це ширший і загальний процес перетворення відносин власності, а приватизація — його основна форма, його серцевина.

В теорії і практиці роздержавлення розрізняються «мала» й «велика» приватизації. У тому випадку, коли йдеться про підприємства торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, а також сільського господарства, маємо малу приватизацію. Роздержавлення великих підприємств являє собою велику приватизацію. Ця відмінність має серйозне практичне значення. На першому етапі, як правило, здійснюється мала приватизація, бо вона має справу з порівняно невеликими об'ємами, котрі набагато легше й простіше оцінити, знайти нового власника, а перехід з однієї форми власності в іншу не може дестабілізувати економічне й соціальне становище на виконання державних програм, створення надійних умов для розвитку підприємницької діяльності.

У теоретичному і особливо практичному плані важлива роль належить законодавчому закріпленню форм власності, на яких базується господарювання в Україні. Так, залежно від суб'єкта права власності в нашій держа-

ві розрізняють: 1) право державної власності, суб'єктом якого є народ України; 2) право комунальної власності, суб'єктом якого є територіальні громади; 3) право колективної власності, суб'єктом якого є господарські організації корпоративного типу й об'єднання громадян; 4) право приватної власності, суб'єктом якого є громадяни України, громадяни інших країн, а також особи без громадянства.

Згадані вище форми власності в залежності від ступеня персоніфікації суб'єкта права власності поділяються на:

1. Право публічної власності, об'єктом якого є народ України як суб'єкт права державної власності й територіальна громада як суб'єкт комунальної власності.

2. Право приватно-колективної власності, об'єктом якого є певне коло фізичних або юридичних осіб (право колективної власності), або певна фізична особа чи створене нею підприємство.

3. Право приватної власності.

І нарешті, варто наголосити, що право державної та комунальної власності мають генетичний зв'язок, оскільки друге виокремлюється з першого, про що свідчить той факт, що в першій редакції Закону України «Про власність» комунальна власність розглядалася як вид державної, і тільки в Конституції України 1996 р. вони розглядалися як окремі форми.

Процес реформування відносин власності, і в першу чергу конституційне визнання приватної власності, дало поштовх до бурхливого розвитку підприємництва як пріоритетного виду господарювання.

В економічній і юридичній літературі питанню підприємництва за останні роки приділяється достатньо уваги, у т. ч. і з'ясуванню цього поняття. Запропоновано різноманітні доктринальні і легальні його визначення. Що стосується останнього, то найбільш повно відображає зміст підприємництва сформульоване у ст. 42 Господарського кодексу України його визначення, яке зводиться до наступного: «Підприємництво — це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик, господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [3].

Для підприємництва характерним є насамперед те, що здійснюється воно на власний ризик і під власну відповідальність підприємця, який може бути визнаний навіть банкрутом у разі негативних результатів своєї фінансової діяльності.

З іншого боку, для підприємництва притаманна ініціативність, що забезпечує пошук нових напрямів такої діяльності, запровадження новітніх технологій виробництва нових товарів.

Тому не випадково підприємницький сектор національної економіки виконує провідну роль і виступає гарантом стабільності у сфері господарської діяльності. Підтвердженням цього є реальний стан розвитку цього сектора та динаміка загальних темпів приросту суб'єктів підприємництва за роки незалежності. Свідченням цього є хоча б те, що, починаючи з 1991 р., цей сектор кількісно зріс у 12 разів.

Одночасно слід відмітити, що, незважаючи на стійку тенденцію до зростання підприємництва, абсолютні значення темпів приросту в залежності від періодів, за оцінкою фахівців департаменту регуляторної політики Міністерства економіки України, є неоднозначними. Так, найбільші темпи приросту загальної кількості суб'єктів підприємництва припадають на 1991–1996 роки і дорівнюють в середньому 148 % — 191 % щорічно. В період з 1996 по 2003 р. включно показники зростання майже однакові: щорічно 114 % — 117 %.

Такий динамічний розвиток підприємництва, незважаючи на певні труднощі об'єктивного й суб'єктивного характеру в цьому процесі, є наслідком активної державної політики, спрямованої на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних і неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави в діяльність суб'єктів господарювання й усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку і способом, що встановлюються Конституцією та законами України. Державні органи на різних рівнях впливають на підприємницьку діяльність, тому результати її здійснення залежать від держави.

На сьогодні в Україні сформульовані й діють наступні принципи державної політики: 1) створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, зокрема забезпечення системності та комплексності механізмів державного регулювання розвитку підприємництва; 2) цілеспрямованість і адресність підтримки суб'єктів підприємництва шляхом вибору пріоритетів і концентрації ресурсів для їхньої реалізації; 3) рівноправний доступ суб'єктів підприємництва усіх форм власності до фінансових, мате-

ріальних, природних, інформаційних та інших ресурсів. Потрібно також відмітити, що органи державного управління будують свої відносини з підприємцями, використовуючи податкову та фінансово-кредитну політику (включаючи встановлення ставок податків і процентів за державними кредитами, податкових пільг, цін і правил ціноутворення, цільових дотацій, валютного курсу, розмірів економічних санкцій); державне майно і систему резервів, ліцензії, концесії, лізинг, соціальні, екологічні та інші норми і нормативи; науково-технічні, економічні та соціальні республіканські, регіональні програми; договори на виконання робіт і поставок для державних потреб.

Чинним законодавством, зокрема Господарським кодексом України, втручання державних органів у господарську діяльність підприємців не допускається, якщо вона не зачіпає передбачених законодавством України прав державних органів щодо здійснення контролю за діяльністю підприємців. Не допускається також прийняття державними органами актів, які визначають привілейоване становище суб'єктів підприємницької діяльності однією з форм власності щодо суб'єктів підприємницької діяльності інших форм власності. Держава і підприємництво вступають у відносини, в яких кожна зі сторін має значний вплив.

Процес формування державної політики у сфері підприємництва і її законодавчого забезпечення в Україні проходив в унісон з трансформацією відносин власності. Її початком являється 1991 р., прийняття 7 лютого 1991 р. Верховною Радою України Закону України «Про підприємництво» та утворення Державного комітету України зі сприяння малим підприємствам і підприємству (травень 1991 р.). У цьому плані велике значення для підприємництва мала схвалена в березні 1993 р. Кабінетом Міністрів України перша Програма державної підтримки підприємництва в Україні, яка розглядалась як складова комплексу заходів щодо сприяння розвитку ринкових відносин і виходу України з економічної кризи і входження країни у світові господарські зв'язки. При цьому основною метою Програми 1993 р. визначалася реалізація державної політики щодо підтримки й захисту підприємництва, створення правових і організаційно-економічних умов для його розвитку та формування механізму державного регулювання й координації підприємницької діяльності.

Важливу роль у формуванні державної політики підтримки підприємництва зіграла у

середині 90-х років для підприємництва низка принципово важливих загальнодержавних рішень, зокрема, Концепція державної політики розвитку малого підприємництва (квітень 1996 р.), конституційне закріплення свободи підприємництва (28 червня 1996 р.) та затвердження Кабінетом Міністрів України Програми розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 роки (січень 1997 р.).

Особливо слід відзначити позитивне значення Програми розвитку малого підприємництва в Україні на 1997–1998 роки, яка визначала забезпечення сталого розвитку малого підприємництва як невід'ємного сектора ринкової економіки й головного чинника створення нових робочих місць. Важливо також наголосити, що у цей же час почали формуватися законодавчі основи регуляторної політики як засобу сприяння розвитку підприємництва, важливу роль в якому відіграли Укази Президента України «Про усунення обмежень, що стримують розвиток підприємницької діяльності» від 03.02.1998 р. № 79/98, «Про державну підтримку малого підприємництва» від 12.05.1998 р. № 456/98, «Про деякі заходи з регулювання підприємницької діяльності» від 23.07.1998 р. № 817/98 та ін.

Активна законодавча підтримка підприємництва в 90-ті роки на практиці, крім позитиву, мала й певні проблемні питання у процесі її практичної реалізації. Це стосувалося насамперед надмірного, часто невиправданого втручання державних органів і їх посадових осіб у процес підприємництва, що помітно гальмувало його дальший розвиток, викликало правомірне невдоволення підприємців. Тому в кінці 90-х років, на початку 2000 р. на рівні держави було визнано необхідність зменшення державного втручання в підприємницьку діяльність, відмова від певного патерналізму з боку держави, формування середовища, сприятливого для розвитку підприємництва шляхом усунення адміністративних бюрократичних бар'єрів. Важливим кроком у цьому напрямку є прийняття Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.2000 р. № 2063-111 і Закону України «Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» від 21.12.2000 р. № 2157-111, коли вперше законодавчо визначено правові засади державної підтримки суб'єктів малого підприємництва незалежно від форми власності, ключову роль розвитку малого підприємництва як чинника ринкових реформ.

У цілому можна констатувати, що законодавча база щодо розвитку підприємництва в нашій державі на сьогодні в основному створена і постало нагальне питання в її якісному поліпшенні. І перші кроки на цьому шляху уже зроблені, зокрема, великі надії в цьому плані очікуються від реформ у сфері дозвільної системи, у сфері започаткування бізнесу, у сфері ліцензування. Це один із напрямів, проголошений Президентом України у своїй Програмі економічних реформ на 2010–2014 роки. У той же час слід пам'ятати, що створення цілісної системи державного регулювання підприємницьких відносин — складний і тривалий процес. Проте уже сьогодні можливо й необхідно закласти сучасні організаційно-правові засади в цій важливій сфері державної політики на перспективу. Головне, щоб законодавчі акти сприяли залученню до підприємницької діяльності широких верств населення, стимулювали розвиток малого підприємництва шляхом створення сприятливого податкового, цінового, інвестиційного та інноваційного режимів. Це, у свою чергу, мало б не лише стимулювати становлення малого й середнього підприємництва, а ще більшою мірою сприяти поступовій легалізації «тіньового» капіталу, боротьбі зі зловживанням у сфері економіки.

Як засвідчує досвід високо розвинутих країн світу, основою їх соціально-економічної моделі виступає не велике, а саме мале і середнє підприємство. Це обумовлено цілим рядом

причин, і насамперед науково-технічним прогресом, який відкриває нові можливості для розвитку продуктивних сил, удосконалення організації виробництва, покращення менеджменту. Саме малий і середній бізнес відіграв і продовжує відігравати важливу роль у структурній перебудові економіки, піднесенні її ефективності, зміні соціальної структури суспільства.

Тому не випадково, що на сьогодні за активного сприяння держави у структурі вітчизняного підприємництва налічується 332,3 тис. малих, 23,1 тис. середніх і тільки приблизно 1,7 тис. великих підприємств. Така структура, в цілому, відповідає європейським стандартам.

Таким чином, роздержавлення і приватизація власності, в кінцевому підсумку, по-перше, заклали міцний фундамент для створення змішаної економіки як найефективнішого й соціально орієнтованого економічного розвитку, а отже, відкривають великі перспективи для економічного й соціального прогресу України.

Список використаних джерел

1. Райзберг Б. А. К рынку через поиски и сомнения / Б. А. Райзберг. — М. : Знание, 1991. — 63 с.
2. Киреев А. Альтернатива движения к мировому хозяйству / А. Киреев // Свободная мысль. — 1991. — № 15. — С. 91–95.
3. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18, № 19–20, № 21–22. — Ст. 144.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2012 р.